

Гетсиманського саду. Кожен переживає цей факт по-своєму. Я намагався виявити індивідуальний психологічний стан кожного з персонажів. Ось, наприклад, Іуда, напrikлад, чорним одягом, розуміє, що він зрадник і негідник. Згодом він повістися, і ця доля тяжіє над ним. Небагата таверна, небагата вечера, скромний інтер'єр підкреслюють святість і водночас драматизм зображеної події.

Наступною була картина "Розп'яття. Голгофа". Ця тема також захоплювала багатьох художників упродовж віків. В українському мистецтві моя картина є однією з перших. Вона перегукується з уже згадуваним моїм твором "Батьківщини сини". Це тема незборонного духу, сильної волі, великого горя і страждання людини, незалежно від того, чи вона втілена в образі рядової людини, чи в образі Бога. В мистецтві її прийнято передавати через зображення зняття Ісуса з хреста.

Мене ж зацікавив інший аспект. У Євангелії від св. Матвія, де йдеться про Ісусову смерть, читаємо: "А від години шостої аж до години дев'ятої — темрява сталась по цілій землі. А коло години дев'ятої скрикнув Ісус гучним голосом... І ось завіса у храмі роздерлась надвое — від верху аж додолу, і земля потряслася, і зачали розпадатися скелі, і повідкривались гроби, і повставало багато тіл спочилих святих, а з гробів повиходились, по його воскресінні, до міста святого ввійшли і багатьом із'явились".

Наведений біблейський сюжет і став мотивом мого "Розп'яття". Напруженню зображеної сцени, висвітленню психологічної ситуації покликаній сприяти темно-зелено-оранжевий колорит. Драматична тональність, спалахи білих блискавок, райдуга червоного і оранжевого кольорів — все це має впливати на психіку глядача.

Я продовжую роботу над серією картин про Христа. Його образ є відправним для створення картин про правду, пошуки, віру і страждання людського духу. Не збираюся зараз передікати долю майбутніх творів, але твердо знав і знаю, що до створення полотен, особливо таких, які відзначаються високою художністю та належною майстерністю втілення, митця повинна підготувати вища художня школа, якій ми служили і служимо, віддаючи багато часу і творчих зусиль. Це потребує щоденної праці над собою, удосконалення своєї майстерності, авторитету серед студентів, віри в ту справу, якій служиш.

Без віри у свою справу, без глибокого знання законів мистецтва, мистецьких традицій нічого не буде. Не можна людині знаючій, належно мистецьки підготовленій піддаватись течіям і течійкам, смакам сьогодення, крикливій моді і комерційним спокусам. Комерція і шарлатанство у мистецтві ніколи не сприяли справжньому зростанню й злетові, а були тим середовищем, нікчемним гнилим острівцем, на якому приживалися дилетантизм і низькопробне, чуже народові мистецтво. Треба боятися і уникати "творчих" комерційних викрутасів, які можуть призвести до розвалу і краху нашої міцної, відомої реалістичної школи, школи великого українського національного мистецтва.

З ІСТОРІЇ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ

М.Т.Катернога,
професор

Формування архітектурної школи в Україні

На території дореволюційної України не було жодного вищого навчального закладу для підготовки архітектурних кадрів. Лише слідом за створенням у грудні 1917 року Української академії мистецтва ініціативна група прогресивних київських архітекторів розробила статут Українського архітектурного інституту (УАІ). До складу ініціативної групи входили відомі архітектори — цивільні інженери О.М.Вербицький, М.О.Даміловський, Д.М.Дяченко, художники Ф.С.Красицький, М.Я.Козик. Згодом педагогічний склад доповнили вихованці Петербурзької академії мистецтв П.Ф.Альошин, В.М.Риков, В.А.Фельдман, видатні інженери С.М.Колотов, Б.С.Лисін, Б.М.Горбунов, П.П.Хаустов, академіки Д.А.Граве, К.К.Симінський, відомий дослідник пам'яток архітектури професор І.В.Моргілевський.

З 1918 року, тобто з часу заснування інституту, по 1922 рік його очолював Д.М.Дяченко. Заступниками в різні роки працювали М.О.Даміловський, С.М.Драгоманов. Розміщувався УАІ на території Софійського собору, в колишньому митрополичому будинку. Контингент студентів складався з молоді, що приходила з фронтів громадянської війни, заводських цехів, сільських районів. Серед них були випускники технічних училищ, художніх шкіл і середніх навчальних закладів, юнаки з будівельної матерії, що мали художній хист. Незважаючи на важкі матеріальні та побутові умови того часу, молодь прагнула вчитись.

Навчальні програми поєднували позитивний досвід кращих дореволюційних вищих навчальних закладів Росії — Академії мистецтв та Інституту цивільних інженерів. У перші роки УАІ ще не мав певної стилістичної спрямованості. Вивчались традиції українського народного зодчества, історія української архітектури та мистецтва, будівельне законодавство, економіка поселень, політекономія та політграмота. Композиційні завдання з проектування різних споруд дозволялось виконувати в будь-якому архітектурному стилі, окрім модерну. Практичні роботи виконувались за темами: статика споруд, залізобетонні та дерев'яні конструкції, планування міст і селищ. Влітку студенти працювали на будівництві десятиками та виконробами.

Таким чином, завдяки поєднанню засвоєних інженерно-технічних та інших теоретичних дисциплін з практичними діями в будівельно-виробничих умовах визначалась певна спрямованість навчального процесу.

Однак методи художньо-композиційної підготовки були недосконалими. Підготовка архітектурних кадрів набувала дещо одностороннього технічно-виробничого спрямування. Не забезпечувалось належною мірою органічне поєднання навчання та виховання — художнього, науково-технічного і гуманітарного. На заваді стали і події громадянської війни, відірваність від художнього середовища та надто слабка матеріальна база інституту. Тому, незважаючи на досить авторитетний склад педагогів та керівництва вузу, інститут так і не зміг утвердитись і забезпечити своє існування.

На початку 20-х років архітектурне відділення було створено і при інженерному факультеті Київського політехнічного інституту (КПІ). Однак через відсутність належної бази, яка сприяла б оволодінню такою багатогранною спеціальністю, якою є архітектура, це відділення вже 1923 року було перетворено на відділення комунального будівництва та санітарної техніки. Тим часом потрібні були високопрофесійні кадри архітекторів, здатних вирішувати масштабні завдання, фахівців, які володіють творчим методом проектування, розвиненим художнім смаком та вмінням застосовувати найновіші інженерно-технічні досягнення.

1922 року сталися відчутні перемини в системі радянської профосвіти. До навчальних планів були внесені суттєві нововведення. Значних структурних змін зазнала й Українська академія мистецтва — її було перетворено на Інститут пластичних мистецтв. Та в умовах розрізненості образотворчого мистецтва й архітектури підготовка повноцінних мистецько-архітектурних кадрів не мала належної перспективи. Розуміючи це, актив архітекторів, художників, студентська молодь та громадськість міста порушили клопотання про об'єднання Архітектурного інституту й Інституту пластичних мистецтв і створення на їх базі Київського художнього інституту з архітектурним і малярсько-скульптурним факультетами. Об'єднання двох споріднених молодих творчих вузів було здійснено 1924 року і стало значною подією в культурному житті України.

На той час у республіці широко розгорталось житлово-громадське і промислове будівництво, планувалося спорудження нових робітничих селищ і великих містобудівних комплексів. Необхідно було прискорено і якісно готувати архітекторів широкого профілю: архітектора-художника — організатора будівництва.

Слід зазначити, що після об'єднання двох вузів спрямованість навчально-творчих завдань почала дещо змінюватися: засуджувались тенденції еkleктизму та спроби відродження стародавніх стилів, основою архітектурної творчості мала бути реалістична спрямованість, що базувалася на прогресивних методах будівництва, раціональному функціональному призначенні нових споруд та використанні сучасних будівельних матеріалів. Архітектурний факультет був провідним в інституті. До вступників на цей факультет ставилися підвищені вимоги з рисунка та живопису. Необхідно було лінійними засобами намалювати з природи оголену людську постать і за уявою — одягнутою. Завдання з живопису мало на меті виявити здатність аб'юрієнта відчувати кольори, їх поєднання та навички технічного виконання фарбами (натюрморт з кількох кольорових речей, побудований за принципом підпорядкованості наявних кольорів одному, головному). Такі завдання були загальними для вступників на всі факультети і відділи.

Протягом першого року навчання заняття з теоретичних та практичних дисциплін для студентів архітектурного і малярсько-скульптурного факультетів були спільними. Фахова спеціалізація розпочиналася на другому курсі з подальшим збереженням творчих зв'язків між згаданими факультетами.

Структурно архітектурний факультет складався з проектно-творчих майстерень для проектування культурно-освітніх і адміністративних споруд, житлових, лікувально-оздоровчих та промислових будівель, міст і великих селищ, внутрішнього оздоблення споруд. Очолювали майстерні досвідчені зодчі, вже знані по архітектурному інституту вихованці Петербурзької академії мистецтв, Петербурзького інституту цивільних інженерів, Московського інженерно-будівельного інституту, відомі практики-виробничники. Формально-технічні дисципліни — малюнок, колір, об'єм, простір та створення композиційних завдань на теми “Динаміка”, “Асиметрія”, “Рівновага архітектурних форм” — в різні роки вели художник-конструктивіст В.Е.Татлін, художник театру М.А.Траскін, живописці М.Я.Козик, А.М.Черкаський, скульптор і рисувальник М.І.Епштейн, архітектор-художник В.А.Фельдман. Професор В.Г.Кричевський очолював майстерні внутрішнього оздоблення будівель, обмірів пам'яток архітектури. Для читання лекцій з курсу планування міст і селищ запрошували професора Б.В.Сакуліна з Москви.

Інженерно-технічні дисципліни викладали професори Н.А.Столяров (теоретична механіка), Б.Н.Горбунов (статика споруд), А.В.Жарський (залізобетон), М.В.Терпугов (будівельна механіка), К.Ю.Енгель (опалення та вентиляція), В.П.Мошк (будівельна екологія, кошторисні звіти), Г.О.Зейберліх (сільськогосподарське і вогнетривке будівництво, дерев'яні конструкції та норми на проектування будівель). Вищу математику читали академік Д.А.Граве та Ю.Д.Соколов. Важливо відзначити, що до викладацької роботи залучалися й найбільш обдаровані студенти старших курсів. Так, студент IV курсу С.Грабовський був асистентом професора С.М.Колотова з нарисної геометрії та перспективи. Студенти V курсу В.Заболотний та П.Юрченко працювали асистентами у професора П.Ф.Альошина з архітектурного проектування, О.Маринченко — з аналізу архітектурних форм та обмірів будівель. Технічне креслення з курсу “Частини споруд” вів студент О.Смик.

Викладання дисциплін здійснювалося за принципом творчого опрацювання студентами ряду архітектурних завдань на основі синтетичного зв'язку всіх видів просторових мистецтв і будівельної техніки.

Програма курсу “Архітектурне проектування”, основної дисципліни факультету, передбачала досконале ознайомлення з теорією архітектурних форм та методами їх аналізу, вирішення багатогранних композиційних завдань з проектування споруд різного призначення. Творчі роботи підпорядковувалися конкретним вимогам будівельної практики того часу, враховували новаторські пошуки вихованців архітектурного факультету Всесоюзних художньо-технічних майстерень (ВХУТЕМАС, пізніше ВХУТЕІН), створених у Москві 1920 року. Тісні творчі зв'язки з новою за змістом і методикою навчання архітектурною школою Москви та висока професійна підготовленість педагогів КХІ дали факультетові мо-

жливості уже в середині 20-х років посісти одне з провідних місць серед вищих архітектурних шкіл колишнього Радянського Союзу.

Виступаючи разом зі своїми викладачами на конкурсах з проектування нових типів споруд, студенти глибоко опанували творчу і будівельно-виробничу технологію, завойовували престижність своєї школи. Переглядаючи журнали тих часів, поряд з іменами майстрів архітектури світового рівня зустрічаємо прізвища київських студентів І.Ф.Мілиніса (проект Будинку уряду УРСР у Харкові); В.Г.Заболотного та П.Г.Юрченка (проект театру в Ростові-на-Дону); Я.А.Штейнберга, який, представивши проєкт будинку Державного українського дійства на чотири тисячі місць в Харкові, розділив першу премію на Міжнародному конкурсі з архітекторами А.Кастнером (США) і З.Стрижічем (Німеччина). Високими нагородами вшановувались проєкти М.В.Холостенка, Й.Ю.Каракіса, П.О.Головченка. На міжнародних виставках у Парижі (1925) та Москві (1927) в радянському відділі велику увагу привернули проєкти професора В.Г.Кричевського та студентів М.Гречини, Г.Волошинова, О.Смика. Творчість і теоретичні платформи молодих українських зодчих позитивно висвітлювались на сторінках журналу "Сучасна архітектура". Молоді архітектори, випускники інституту І.І.Малозьомов, М.В.Холостенко, Я.А.Штейнберг гідно представляли Україну на Першій конференції сучасних архітекторів-авангардистів у Москві (1928).

Невеликими, але вагомими були перші випуски архітекторів зі стін Київського художнього інституту. Своєю проєктно-творчою діяльністю випускники міцно пов'язували з стрімкими темпами індустріалізації країни, брали безпосередню участь в самому будівельному процесі: перші електростанції Києва, Гомеля, Олександрії, Кургана, Оскола (П.Ф.Костирко, О.М.Мельникова), об'єкти Магнітогорського і Кузнецького металургійних комбінатів (Л.Б.Каток, Ф.Т.Лисюра), багатьох цехів Алтайського, Волгоградського і Харківського тракторних заводів (Л.Г.Лисая, О.Я.Хорхот, А.О.Миронович). Генеральні плани Кривого Рога, Дніпродержинська, Києва, Кременчука, Великого Запоріжжя та інших міст розроблялися і здійснювалися за проєктами та технічним наглядом молодих зодчих — вихованців Київського художнього інституту В.Г.Заболотного, згодом президента Академії архітектури УРСР, І.І.Малозьомова — першого заступника начальника Управління в справах архітектури УРСР, О.Я.Хорхота — директора Інституту містобудівництва Академії архітектури УРСР, А.Я.Матушевича — першого повоєнного головного архітектора м.Києва. Архітектурно-творчу роботу у великих містах республіки — Харкові, Донецьку, Луганську, Полтаві, Херсоні — здійснювали головні архітектори, випускники факультету П.Ю.Шпара, П.О.Головченко, О.С.Шеремет та ін.

Неабияку роль відіграли перші випускники в розвитку архітектурної освіти та науково-дослідної роботи в республіці. Ще в студентські роки на педагогічну роботу до інституту були запрошені В.Г.Заболотний — перший академік архітектури в Україні, С.Я.Гравовський, згодом член-кореспондент Академії архітектури УРСР і проректор КХІ, П.Г.Юрченко, М.В.Холостенко, О.М.Смик — відомі дослідники української архітектурно-будівельної та мистецької культури. Впродовж багатьох років успішно викладали та очолювали деканати, кафедри у Київському інже-

нерно-будівельному інституті доктор архітектури, професор О.Я.Хорхот та кандидати архітектури, доценти Ф.Т.Лисюра, П.М.Черниш. На кафедрі архітектурного проектування харківських вузів працювали Н.М.Підгорний та П.Ю.Шпара — автор цікавої книги "Записки архітектора"¹. Педагогічну роботу в московських інститутах вів доктор архітектури, професор Н.О.Солофенко — один з фундаторів розвитку вітчизняної містобудівної науки. Не залишилися поза увагою архітектурної громадськості творчі та науково-дослідні роботи Н.Д.Манучарової, В.А.Ткаченка, С.А.Барзиловича, Г.Ф.Домашенка, М.М.Іванюка.

Слід враховувати, що випускники архітектурного факультету 1924-1930 років працювали в умовах, коли необхідно було забезпечити проєктним матеріалом широкомасштабні відбудови, реконструкцію та забудову нових промислових міст, робітничих селищ, нових композиційних схем житлових будинків і зовсім незвичайних за своїм соціально-культурним призначенням споруд. І здійснювати все це доводилося при надто обмежених кошторисних витратах. Проте практична архітектурно-будівельна діяльність перших вихованців КХІ засвідчила, що форми і методи навчання та виховання на факультеті було знайдено вірно.

Новий етап підготовки архітекторів у вузі припадає на 30-і роки. Великі зрушення в темпах будівництва вимагали значного розширення мережі вищих навчальних закладів та збільшення набору студентів будівельно-архітектурного і інженерно-технічного профілю. Тому в цей час відкриваються архітектурні факультети при Харківському і Одеському художніх інститутах. Відновлюється Всеросійська академія мистецтв з архітектурним факультетом у Ленінграді. Створюється Академія архітектури в Москві. У зв'язку з цим коригуються навчальні плани й програми щодо творчо-стильової спрямованості вітчизняного зодчества з орієнтацією на оволодіння принципами класичної та національної спадщини. Постало питання про необхідність укрупнення факультетів, вузів та згуртування в навчальних закладах кращих педагогічних кадрів республіки.

У 1934 році на базі Київського і Харківського художніх інститутів у новій столиці України — Києві утворюється Український художній інститут з розширеним архітектурним факультетом для підготовки архітекторів-художників. Встановлюється шестирічний термін навчання, підвищується вимогливість до абітурієнтів. До конкурсних іспитів на перший курс були допущені студенти другого курсу Київського і Харківського інститутів. На другий курс переведені студенти третього курсу Харківського інституту. Екзаменаційну комісію на всіх факультетах київського оновленого інституту очолив президент Всеросійської академії мистецтва професор І.І.Бродський. Слід відзначити складні іспити з малюнка. Абітурієнтам архітектурного факультету було запропоновано малювати не гіпсову голову, як робиться і нині, а виконати складніше об'ємно-просторове завдання, зокрема намалювати з натури будинок Музею українського образотворчого мистецтва.

Викладання фахових дисциплін будувалося за принципом творчого опрацювання студентом ряду архітектурних завдань, при практичному виконанні яких мали синтетично пов'язуватись усі види просторових

1 Шпара П.Е. Записки архитектора. — К.: Будівельник, 1988. — 88 с.

мистецтв. Фахові навички студента формувалися в процесі виконання 10 курсових проєктів, короткотермінових клаузур та розробки дипломного проєкту. На виконання курсових проєктів відводилося, залежно від їх складності, 7–10 тижнів, ескізно-клаузурні завдання виконувалися за 4–6 годин. Творча спрямованість навчання на цьому етапі полягала в критичному засвоєнні архітектурної спадщини, розумінні її як досягнень минулого з урахуванням нових естетичних уподобань та усвідомленням реальних вимог сучасності в розумінні ідеї, функції і матеріалу. Усе це допомагало студентській молоді виробити правильне уявлення про призначення споруди, відповідність її зовнішнього вигляду внутрішній концепції, цілісність архітектурного образу.

Кафедру архітектури у 1934–1939 роках очолював професор В.М.Ригов, кафедру інженерно-технічних дисциплін — професор М.О.Даміловський. Історію архітектури і образотворчого мистецтва читали професори І.В.Моргилевський, С.А.Гіларов. Живий струмись у навчально-творчий процес вносили викладачі молодшого покоління — випускники 20-х років В.І.Заболотний, П.Ф.Савич, О.М.Смик, П.Г.Юрченко, згодом — П.Ф.Костирко і Я.А.Штейнберг.

За новою програмою проводилися заняття з малюнка. В ній наголошувалося, що архітектор, а тим більше архітектор-художник, не зможе дати виразної художньої продукції, якщо не оволодіє малюнком у повному і широкому значенні цього слова; що малюнок, який становить основу живопису й скульптури, значно більшою мірою є невід'ємною базою для архітектури — мистецтва, яке створює наповнені змістом просторові композиції, що виявляються в художньо-емоційних формах. За розкладом занять студенти до VI курсу щоденно малювали по 2 години, до IV курсу було 4 години живопису на тиждень. Малюнок і живопис викладали В.Г.Кричевський, Ф.С.Красицький, О.І.Фомін, К.М.Єлева, А.М.Черкаський, скульптуру — професори Б.М.Кратко і М.І.Гельман. Завдання з курсу скульптури закінчувались ліпленням людської постаті з натури.

При вивченні інженерно-технічних дисциплін акцентувалась увага на синтезуванні мистецтва з будівельною технікою, на вихованні не декоратора будинку (“фасадника”), а художника-інженера. Для цього передбачалися такі дисципліни: вища математика, теоретична механіка, будівельні матеріали, будівельна справа, опір матеріалів, статика споруд, будівельні конструкції (залізобетонні, металеві та дерев'яні), нарисна геометрія, опалення і вентиляція, водогін і каналізація та організація будівельного виробництва. Читали зазначені дисципліни професори М.О.Даміловський, Ю.Д.Соколов, О.О.Піковський, доценти О.П.Гаман, О.Ф.Малюванський, В.А.Обремський, О.М.Смик, О.П.Раковіцян, П.П.Хаустов.

Традиційний захист дипломних проєктів сформувився у 1939 році. Тоді дипломи архітекторів-художників одержали сім випускників, які студентами-третьокурсниками були переведені з Харківського художнього інституту. Найбільший випуск відбувся влітку 1940 року — 36 чоловік. У 1941 році інститут випустив 20 архітекторів, а в 1942 році, коли йшла війна, в умовах евакуації вузу в м. Самарканд, архітектурний факультет закінчило лише 7 чоловік.

Про досягнення інституту і його архітектурного факультету в ті роки переконаливо свідчать результати Другої всесоюзної виставки дипломних робіт випускників 1940 року художніх вузів колишнього Союзу. На ній вищі премії одержали художники та архітектори Київського художнього інституту (архітектор М.Т.Катернога і живописці С.Б.Отрошенко та О.К.Нестеренко), так само, як і на виставці Всеросійської академії мистецтв (архітектор І.А.Александров, живописці Г.А.Савінов, М.Д.Натаревич та графік Б.І.Кожин).

Друга світова війна уповільнила мистецько-творчу роботу молодих зодчих та їх педагогів. У важкі роки окупації Києва померли професори М.О.Даміловський, Ф.С.Красицький, І.В.Моргилевський, В.М.Ригов, доценти О.М.Смик, С.А.Татаренко. Не повернулися з фронту випускники інституту М.Бейнусович, А.Бриліант, С.Головка, А.Зінченко, В.Козуб, С.Усов, С.Шульженко. Загубилися сліди Здобнева, Кулика, Приходька, Циганкова.

Після війни перед випускниками архітектурного факультету КХІ поставили нові будівельні завдання. Широка спеціалізація відкрила для них можливість очолити обласні та міські відділи будівництва й архітектури, зайняти посади головних архітекторів, головних інженерів управлінь капітального будівництва міськвиконкомів, керівників проєктних інститутів і організацій, науково-дослідних підрозділів, викладачів вузів. Серед них А.Бахматов, М.Бурлаченко, В.Горбоносів, Ф.Грінченко, Б.Кричевський, Г.Лебедев, М.Мальований, І.Мінько, І.Фіалко, М.Чебоксаров, В.Шарапенко, Д.Щербаків.

За проєктами вихованців архітектурного факультету 30-х років зведено велику кількість споруд різного типу та призначення, зокрема музично-драматичні театри в Полтаві, Рівному, Луцьку, Луганську, ансамбль колишньої Виставки досягнень народного господарства УРСР в Києві; палаци культури, кінотеатри в містах Донбасу; навчальні заклади в Харкові, Матроський клуб у Севастополі. Їх авторами були Є.Гальперін, М.Катернога, Л.Киреев, О.Крилов, О.Лук'яненко, Ф.Майстренко, І.Мезенцев, І.Мінько, І.Фіалко. У галузі іригаційного будівництва, створення проєктів потужних зрошувальних систем, наосних станцій відзначилися І.Шевченко та П.Яворовський. Професійне визнання здобула творча праця В.Євдокимової в галузі планування та формування забудови нових сіл у зоні спорудження гідроелектростанцій Дніпровського каскаду. Високу оцінку дістали споруди Ю.Кодака та В.Томашевського, зведені у містах Канади.

Великі обсяги будівельних робіт у повоєнні роки вимагали створення в республіці науково-організаційного центру. Таким центром стала Академія архітектури України з інститутним аспірантурою, основу якого склали випускники КХІ 30-х років. Згодом вони працювали педагогами, редакторами першої Української радянської енциклопедії (І.Косаревський, Ю.Нельговський, І.Красний, Г.Лебедев). Значний внесок у загальний педагогічний набуток інституту зробили професор М.Тищенко — декан факультету в 60-ті роки, доцент А.Мейер — автор багатьох пріоритетних запатентованих винаходів і проєктів приладів з курсу “Нарисна геометрія”. Впродовж 26 років кафедру архітектурного проєктування очолював М.Катернога.

Багато вихованців інституту відзначено високими нагородами. Державної премії кол. РРФСР удостоєна Л.Соколовська за архітектуру санаторного комплексу в Сочі; Державної премії Української РСР ім. Т.Г.Шевченка — І.Мицько за меморіальний комплекс “Україна — воїнам-визволителям” у селищі Миловому Луганської області; Державної премії УРСР в галузі науки і техніки — Ю.Нельговський за авторську участь у шеститомному виданні “Історія українського мистецтва”; Премії Ради Міністрів СРСР — М.Голод за архітектуру загальнокурортної водолікарні в Євпаторії.

Після повернення інституту з евакуації педагогічний склад факультету поповнили запрошені з Москви, Ленінграда, Тбілісі дійсні члени, членкореспонденти Академії архітектури УРСР, професори О.В.Власов, Є.І.Катоніч, Б.М.Рухлядев, М.П.Северов, а також науковці-випускники 20-х років М.Г.Гречина, І.І.Малозьмов. Асистентами працювали аспіранти академії І.Косаревський, Г.Граужіс, Н.Чмутіна.

У зв'язку з інтенсивним розвитком матеріально-технічної бази будівництва, створенням потужної промисловості будівельних матеріалів індустрія суттєво змінюється навчальний процес і спрямованість архітектурного проектування. Будівельна індустрія дала можливість виготовляти великогабаритні конструкції і виробити повної заводської готовності. А це зумовило пошуки нових архітектурних форм, широке застосування в практиці і передбачення в проектуванні нових будівельних матеріалів та індустріальних конструкцій. Водночас необхідно було врахувати і те, що кожний архітектурний об'єкт повинен мати певне образно-художнє рішення.

Протягом 1945-1960 років інститут випустив 178 архітекторів, які в цей період нових спрямувань в архітектурній творчості знаходили цікаві рішення. Серед них С.Ю.Афзаметдінова та В.Л.Юдін — автори театру в Сімферополі; І.П.Шпара — керівник авторської групи по забудові вулиць Горького і Боженка та реконструкції Подолу в Києві, а також авторської групи по створенню готельного комплексу “Градецький” в Чернігові; В.П.Кишкань — автор проекту Центрального парку в Донецьку; В.Гнезділов, Я.Ковбаса, С.Сорокалет — автори павільйонів кол. ВДНГ УРСР та багато інших.

У науково-дослідній діяльності пріоритетними були пошуки нових можливостей щодо формування естетичних цінностей архітектури, здійснювані Д.Н.Яблонським, В.Г.Штольком. Дослідженню архітектурної спадщини далеких часів присвятив свою наукову роботу доктор архітектури С.Д.Крижицький.

На відміну від альних посадах в обласних відділах у справах архітектури та будівництва, наукових і проектних організацій працювали Т.Г.Довженко, Л.Я.Жоголь, С.К.Кілессо, В.Д.Махрін, Р.Г.Метельницький, Є.О.Пильник, М.І.Потіпака, В.О.Сікорський.

1960-1980 роки в історії архітектурного факультету Київського художнього інституту можна вважати показовим етапом його килькісного зростання, посилення містобудівної підготовки, введення навчальних програм з ландшафтної архітектури, реставрації пам'яток архітектури та формування нового міського середовища з урахуванням існуючих споруд, головним чином пам'яток матеріальної культури. У цей період

акцентується увага на розробці проектів планування та забудови населених пунктів на реальній підсонові, зразків громадсько-культурних і адміністративних центрів малих міст та селищ, жилих районів великих міст. Все навчальне проектування максимально наближується до вимог і риння сучасного будівництва з урахуванням перспективних тенденцій.

Педагогічний колектив факультету поповнювали архітектори, які мали великий практичний досвід, зокрема такі, як дійсний член Академії мистецтв СРСР, заслужений будівельник УРСР, професор А.В.Добровольський; народний архітектор СРСР, професор Б.І.Приймак; заслужений архітектор УРСР, професор Н.Б.Чмутіна; завідувач кафедри архітектурного проектування, професор М.Т.Катернога; доценти Г.Ф.Добровольська, Я.Ф.Ковбаса, О.О.Малишенко, Л.П.Скорик, М.М.Степанов, Ф.Є.Чубарев і творчо обдаровані молоді архітектори В.І.Агафонов, О.В.Кулішов, Ю.А.Чеканюк.

Безпосередній зв'язок факультету з реальним будівництвом здійснювався через запрошених до викладацької роботи досвідчених архітекторів проектних інститутів О.І.Малиновського, А.М.Милецького, Ю.О.Хорхота, І.П.Шпари, Я.Я.Віга, Л.І.Філенка, О.В.Комаровського, О.В.Колесникова, В.А.Розенберга, В.І.Шевченка, В.Г.Ширяєва. Переважна більшість з них розпочали свою творчу біографію на факультеті ще в студентські роки.

Контингент студентів архітектурного факультету розширювався. План прийому був збільшений спочатку до 25, а згодом до 50 чоловік, тобто до двох академічних груп. Поступово налагоджувалася комплексна підготовка архітектурних кадрів. Кафедру архітектурних конструкцій, яку очолював доктор технічних наук, професор В.Г.Чудновський, поповнили лауреат Державної премії СРСР, головний інженер проектного інституту Київпроект О.М.Печонов, кандидати технічних наук А.С.Дехтяр, О.П.Ковальський, Я.В.Коритнюк, О.В.Грачов, А.М.Демченко. За конкурсною системою на заміщення посад викладачів художніх дисциплін були прийняті талановиті живописці і графіки І.О.Красний, С.Г.Маркін, О.В.Овчинникова, Ю.І.Хіміч.

Враховуючи вимоги архітектурно-будівельної практики, зокрема потребу теоретично обґрунтувати принципи синтетичного поєднання різних видів образотворчого мистецтва за архітектурою, 1974 року на факультеті створено кафедру теорії, історії та синтезу мистецтв, яку відтоді й до 1993 року очолював доктор архітектури, професор Ю.С.Асеев. Одночасно було введено нові курси лекцій: “Українська народна архітектура” (викладач — доктор мистецтвознавства, професор В.П.Самойлович) і “Сучасна архітектура” (викладач — кандидат архітектури, доцент Л.М. Грачова).

З метою кращого ознайомлення студентів з умовами практичної роботи в проектних організаціях, прищеплення їм навиків самостійного виконання проектів до навчальних програм вводяться завдання з основ робочого проектування. Швидкий науково-технічний прогрес зобов'язував розробляти програми та курси з ряду нових дисциплін, таких як “Застосування обчислювальної техніки в проектуванні”, “Соціологія містобудівництва”, “Охорона оточуючого середовища”, “Основи наукових досліджень в архітектурі та містобудівництві”, “Реставрація пам'яток архітектури” тощо.

Загальній спрямованості архітектурної освіти у вищих архітектурних школах сприяла Спілка архітекторів СРСР. Так, 1961 року питання підготовки кадрів архітекторів обговорювалось на пленумі правління СА, 1963 року — на Всесоюзній нараді архітекторів, а 1966 року відбулася загальна нарада фахівців у Києві. Вона співпала з роботою жорі Всесоюзного конкурсу дипломних проєктів випускників усіх вузів і факультетів тодішньої країни. Члени правління СА, представники Міністерства вищої і спеціальної середньої освіти, Міністерства культури СРСР та УРСР разом з членами жорі відвідали Київський художній інститут, детально ознайомилися зі станом підготовки архітектурних кадрів на факультеті.

Авторитетний форум фахівців позитивно оцінив рівень і методику підготовки архітекторів і присудив великій групі випускників нагороди. Відзначені були, зокрема, Р.І.Бондаренко, П.П.Коптев, М.Ф.Михов, С.І.Подкопаєв, В.В.Сопілка, Л.І.Філенко, В.Д.Яворський. Матеріали дипломних проєктів П.Коптева, В.Сопілки і Л.Філенка увійшли до підручника Б.Г.Бархіна¹.

Важливе значення для удосконалення архітектурної освіти мав VIII конгрес Міжнародної спілки архітекторів, який відбувся у Парижі 1965 року. На ньому викладачі 59 країн світу обмінялися досвідом з багатьох аспектів діяльності архітекторів і вироблення нових методів підготовки архітектурних кадрів. Обговорювалися питання загальної, художньо-композиційної та технічної підготовки молодих спеціалістів на різних етапах навчання: до вузу, під час навчання в ньому та після його закінчення.

Для участі в конгресі від архітектурного факультету нашого інституту були відряджені завідуючий кафедрою архітектурного проєктування професор М.Т.Катернога, керівник навчально-творчої майстерні професор Н.Б.Чмутіна і переможець студентського конкурсу студент IV курсу В.Кудіненко (майстерня професора П.Ф.Костирка). Крім проєкту В.Кудіненка, на виставці в Парижі експонувалися проєкти студентів О.Стукалова (майстерня професора В.Г.Заболотного) і Л.Філенка (майстерня професора А.В.Добровольського).

Учась студентів факультету у багатьох міжнародних та вітчизняних конкурсах на кращі проєкти сприяла творчому піднесенню всього колективу вузу. Предметом значної уваги на факультеті в ці роки стало проєктування реальних об'єктів за замовними конкурсами. Факультет і його творчі кафедри здобули професійне визнання архітектурної громадськості, внаслідок чого Держбуд республіки і Спілка архітекторів України включили інститут до переліку провідних проєктних організацій, яким замовлялись важливі проєктні розробки в закритих конкурсах.

Вже на перших конкурсах, зокрема на проєкт реконструкції головної магістралі Києва — Хрещатика та проєкт планування і забудови центрального ядра міста Івано-Франківська, гідно представили архітектурний факультет роботи, виконані у майстернях професорів Н.Б.Чмутіної і М.Т.Катерноги доцентами Л.П.Скорик, Ю.А.Чеканюком, І.П.Шпарою, ст. викладачами Д.І.Антонюком, Ю.О.Хорхотом за участю студентів

¹ Бархин Б.Г. Методика архитектурного проектирования в системе архитектурного образования. — М., Стройиздат, 1969.

Р.Іваськевича, Г.Сафонові, С.Корчика, С.Єжова, О.Богославської, В.Бондаренко, Л.Левченка, І.Факаса. До речі, слід наголосити на важливості спільної творчої праці викладачів і студентів. Адже при цьому здійснюється не тільки навчання, а й виховання студентів, відбувається їх духовне збагачення й інтелектуальний розвиток.

Віddaючи належне активній участі студентської молоді у міжнародних та закритих вітчизняних конкурсах, варто ще раз нагадати, що великого значення набули тоді і згадані раніше змагання на всесоюзних оглядах конкурсів дипломних проєктів випускників архітектурних вузів та факультетів колишнього Союзу. Студенти Київського художнього інституту неодноразово були переможцями у тих змаганнях. Найбільш переконливо вирішеними архітектурно-просторовими і містобудівними композиціями, пов'язаними з соціологічними, техніко-економічними умовами та особливостями нашого суспільства і часу, визнані проєкти тодішніх випускників В.Барсука, Є.Вересова, Є.Водзінського, Н.Єрмака, А.Зоріна, П.Коптева, В.Красенка, І.Лавренчука, В.Лихолат, М.Михова, В.Положія, В.Рещетова, П.Римаря, В.Розенберга, В.Сопілки, Л.Філенка, Ю.Чеканюка, В.Шитцова, С.Шолтеса, В.Яворського.

Децю пізніше за участь у конкурсах дипломних проєктів були відзначені Я.Віг, О.Комаровський, В.Романов, В.Юдін, Т.Лазаренко, О.Кабачкий, В.Тофан, В.Ганзел, В.Ширяєв, О.Абрамов, О.Карпов, Е.Кліса, В.Куленко-Ступникова. Та особливу увагу привернули роботи В.Шевченка (Диплом першого ступеня з відзнакою/ і О.Кузового та В.Грунського /Диплом першого ступеня/. Це вже випускники збільшеного набору, зумовленого зростанням у республіці потужної домобудівної бази, необхідністю створення експериментальних проєктів жилих будинків, споруд громадсько-культурного, спортивно-оздоровчого та торгового призначення.

При розробці студентами проєктів зверталась увага на необхідність поглибленого пошуку більш досконалої структури гольовного елемента жилого будинку — квартири, вирішення питань взаємозв'язку з житлом міськ громадського обслуговування та забезпечення індустріальних прийомів зведення жилих будинків. При вирішенні проєктів громадських споруд перед студентами ставились завдання щодо розробки оригінальних конструктивних схем будов нового типу, вирішення їх внутрішнього простору із застосуванням синтезу мистецтв.

Уміння студентів практично застосовувати методичні настанови-вимоги враховувалось при розгляді дипломних проєктів на всесоюзних оглядах-конкурсах, у яких відтепер, крім Спілки архітекторів і Мінвузу СРСР, брала участь й Академія мистецтв СРСР. Такі огляди-конкурси стали однією з форм оцінки стану підготовки архітекторів у вищих школах Союзу, визначення їх професійного рівня, простеження методики і шляхів формування кадрів молодих фахівців.

Підсумки конкурсів постійно висвітлювались у періодичній пресі, насамперед в журналі "Архитектура СССР" (1967, № 12; 1978, № 10; 1979, № 12 та ін.).

Молоді архітектори, випускники тих років Г.Духовничий, Т.Лазаренко, А.Носенко, В.Розенберг, А.Тамаров, І.Чернявська, Ю.Шалавський створили значні ансамблі по вулиці Горького 1 на Подолі в Києві, які

відзначено першою премією Спілки архітекторів СРСР на Всесоюзному конкурсі-огляді 1985 року. Ініціативна група фахівців-ентузіастів, до якої увійшли архітектори В.Романов, С.Верговський, В.Баранько, В.Сікорський, М.Ходаківський, А.Матвієнко, В.Останін, П.Лошак, Л.Прибега, В.Красенко, Б.Лук'янчук та доктор мистецтвознавства, професор В.П.Самойлович, запроєктувала оригінальний етнографічно-ландшафтний парк — Музей народної архітектури та побуту України.

Успішно працюють на Закарпатті архітектори В.Ганзель, І.Кліса, М.Томчанин, С.Шолтес, в Молдові — В.Яворовський, Я.Явтуховський, Ю.Ричков, М.Михов, А.Чмихов, В.Шалагінов. Перебуваючи на роботі у Сирії, В.П.Дудко звітував не лише великою кількістю оригінальних проєктів для цієї країни, а й мистецьки виконаними з натури малюнками.

Належна фахова підготовка майбутніх архітекторів дала їм можливість займати посади головних художників та головних архітекторів таких великих міст, як Київ (М.Кислий), Дніпропетровськ (В.Положий), Львів (Шокур), Вінниця (О.Горчаков), Житомир (М.Іванчук), Ужгород (М.Томчанин). Випускник інституту П.Римар багато років очолює управління охорони історико-культурного середовища Міністерства культури України, а професор І.П.Шпара став керівником Спілки архітекторів України.

Позитивні також і результати дослідницької роботи молодих вчених — кандидатів архітектури О.Годованюк, З.Гудченко, Т.Трегубової, С.Єжова, В.Мойсеєнка, Л.Лазарева, О.Костенка, М.Авдєєвої, Ю.Самойловича, О.Седака, О.Чижєвського, О.Олійник, О.Горбика.

У другій половині 80-х років у нашому суспільстві відбуваються події важливого історичного значення. Окреслюються принципово нові завдання у сфері соціально-економічного розвитку держави, визначаються шляхи їх реалізації через докорінну перебудову в усіх галузях народного господарства, культури та освіти. Великої ваги набуває перебудова вищої школи — передумови прискореного руху вперед у вирішенні питань сучасної кадрової політики.

Кафедри архітектурного факультету намітили заходи щодо розгортання удосконаленої підготовки кадрів, в основу якої покладена глибока інтеграція освіти, науки і виробництва, нові взаємовідносини інституту й факультету з проєктними та науково-дослідними організаціями. Навчальні програми орієнтують на більш тісне поєднання глибокої професійної компетентності з високою загальною культурою та громадською активністю молодого фахівця. Підвищується значимість фундаментальних знань, посилюються практичне навчання, зокрема його індивідуалізація та інтенсифікація всього навчального процесу. Створюються умови для активізації обміну кадрами між кафедрами і виробництвом на основі укладання угод. Стимулюється розвиток творчого потенціалу студентів та викладачів.

Важливим було рішення уряду про поновлення на архітектурних факультетах мистецьких вузів підготовки фахівців за спеціальністю архітектор-художник (1954 року така спеціалізація була припинена) з 6-річним терміном навчання. Нові навчальні плани націлюють на широку художню підготовку, розвиток творчого мислення, формування уміння створювати повноцінний архітектурний образ і художнє середовище. Передбачається синтезування навчальних дисциплін з метою забезпечен-

ня комплексного виконання курсових проєктів за участю педагогів усіх кафедр. Архітектурний факультет Київського художнього інституту дістав можливість здійснювати підготовку митців у галузі синтезу архітектури та образотворчих мистецтв. Сприяють цьому створена при факультеті кафедра синтезу мистецтв та загальноінститутська майстерня монументального живопису.

Методику художньої підготовки архітекторів розробляють та здійснюють загальноінститутські кафедри рисунка, живопису і скульптури разом з кафедрою архітектурного проєктування. Безпосередньо практичні заняття ведуть заслужені діячі мистецтв, професори Ю.І.Хімич, Ю.М.Ятченко, старші викладачі А.В.Блудов, В.В.Крижанівський, В.О.Сухенко, А.М.Твердий, З.Г.Федик. В освоєнні інженерно-технічних дисциплін велику роль відіграє наявна на факультеті кафедра будівельної механіки та будівельних конструкцій, яка сприяє ефективній організації комплексного виконання проєктів за участю викладачів цієї кафедри.

Навчальне проєктування розпочинається з 3-го семестру. На відміну від інших вузів воно здійснюється в індивідуальних навчально-творчих майстернях, які очолюють досвідчені архітектори-практики (займають ці посади за конкурсом). Така система підготовки архітектурних кадрів дає можливість викладачам глибше вивчити індивідуальні здібності студента, пробуджувати в ньому ще не сповна усвідомлене сприйняття, розвивати його і забезпечити умови для вияву творчого мислення. Разом з тим, постійне перебування студентів молодших курсів в одній майстерні зі студентами старших курсів взаємно збагачує досвід, знання, уміння. Нарешті, є можливість колективного виконання реальних проєктів під керівництвом викладачів майстерні.

Важливим творчим принципом на кафедрі архітектурного проєктування є широке застосування макетування і моделювання. Студенти мають змогу самостійно перевірити прийняте ними рішення щодо художньої виразності споруди, гармонії співвідношень її частин, внутрішнього простору, інтенсифікації навчання, розвитку фантазії та композиційних навиків, запровадити багатоваріантне розкриття теми кожного проєкту.

На кафедрах факультету працюють відомі архітектори-практики, архітектори-вчені, художники, інженери. Серед них доктори архітектури, професори Ю.С.Асєєв, З.В.Мойсеєнко, доктор технічних наук, професор А.С.Дехтяр, професор Ю.А.Чеканюк (завідуючий кафедрою архітектурного проєктування), кандидат технічних наук, професор кафедри Я.В.Коритнюк (завідуючий кафедрою архітектурних конструкцій), кандидат технічних наук, професор кафедри М.І.Яковлев (завідуючий кафедрою теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв, декан факультету); керівники навчально-творчих майстерень — народний архітектор України, професор Н.Б.Чмутіна, заслужений архітектор України, професор І.П.Шпара, кандидати архітектури, професори кафедри В.А.Лихолат, Л.П.Скорик, Л.В.Прибега, доценти Г.Ф.Добровольська, Л.І.Філенко.

Архітектурні та інженерно-технічні дисципліни на факультеті викладають кандидати архітектури, доценти В.Й.Агафонов, Л.М.Грачова, А.М.Давидов, О.І.Седак, Ф.Є.Чубарев; кандидати технічних наук, доце-

нти А.М.Демченко, П.К.Дзюбенко, О.П.Ковальський; старші викладачі О.В.Матушенко, А.М.Ревенко, І.В.Свистун.

За сім десятиліть свого існування архітектурний факультет Української академії мистецтва підготував понад півтори тисячі архітекторів, набув великого досвіду навчально-виховної роботи і по праву вважається патріархом архітектурної освіти в Україні.

В.А. Овсійчук,

професор Львівської академії мистецтв, доктор мистецтвознавства

Андрей Шептицький і мистецька школа у Львові

Культурно-просвітницька діяльність митрополита Андрея Шептицького відзначалась подиву гідною масштабністю, охоплюючи широкі аспекти суспільного життя українського народу в Галичині. Ця діяльність започаткувалась задво до його номінації на митрополита галицького, найповніше розгорнулася після 1900 року і тривала до останніх днів життя, до 1944 року. Невідомо, як склалася б доля української культури в Галичині без його активної участі, бо найповажніші справи в цій діяльності здійснювалися за його ініціативою та безпосередньою участю, отримували щедру матеріальну підтримку.

Завдяки його старанням було закуплено майже всі твори з першої художньої виставки у Львові (1905). Він підтримав і, по суті, здійснив ідею створення Національного музею. А.Шептицький упродовж трьох десятиріч фінансово підтримував усіх тих галицьких юнаків, щонайбільше з бідних родин, які прагнули здобути мистецьку освіту у вищих європейських навчальних закладах. Його стипендіатами були художники М.Бойчук, М.Сосенко, М.Федюк, І.Северин, Я.Струханчук, М.Анастасівський, М.Мороз, В.Дядинюк, скульптур М.Парашук. На їх навчання були витрачені величезні кошти. Водночас митрополит плекав надію на створення відповідного закладу для виховання майбутніх галицьких митців на власному національному ґрунті. Добре усвідомлюючи, що в умовах Австро-Угорської монархії неможливо покладатися на підтримку державних установ, коли йдеться про розвиток української культури, він і розраховував на власні кошти та допомогу з боку національно свідомої творчої інтелігенції, насамперед — своїх стипендіатів.

Ймовірно, що ідея організації мистецького навчання власними силами була підказана Михайлом Бойчуком. Той, розповідаючи про свій успіх на виставці в паризькому “Салоні незалежних”, висловлює думку про можливе відродження монументального мистецтва, спираючись на давні візантійські традиції. Щодо цього він зауважує: “Нашим найгарячішим бажанням було б ввести се в життя. Уявляєм собі се так, що як повернемо додому, зберемо спосібних хлопців і будемо працювати разом з ними, украшаючи церкви (виконувати фрески, мозаїки і вирізувати та малювати і подувати золотом іконостаси), таким-то способом виховувати

їх і заробляти на утримання цілої школи. Найбільшу надію на поміч у тій справі покладаю в Вас, Отче Архієпископе, бо знаю, що Ви оціните важність свого діла. Гадаю, що також громадянство буде нам прихильне, та й буде причинятись до здійснення наших планів”¹. Питання візантійських традицій у той час посідало основне місце в мистецьких роздумах самого митрополита. “Я мав велике замилювання до нашої давньої культури, — писав він до кураторю національного музею, — від батька научився її любити і цінити. Він передав мені любов до нашої, до руської традиції”².

Отже, ідея М.Бойчука стосовно малярської школи була цілком сприйнятливою для А.Шептицького, так само як і спрямування творчості художника, що розвивалась на візантійських зразках, які він вважав за першоджерело українського мистецтва.

Риси візантійського стилю виявилися уже в Бойчукових творах, висловлених у паризькому “Салоні незалежних”. В паризький період було започатковано і перші спроби об’єднати групу однодумців для колективної співпраці, що поіменувалася як “школа Бойчука”. Під час нетривалого перебування у Львові він протягом 1911–1912 років здійснив практичні спроби у фресковому живописі, розписавши каплицю під назвою “Дяківська бурса”³ за візантійськими іконографічними зразками. Ці розписи заімпонували митрополитові. Так само йому мала заімпонувати і Бойчукова пропозиція щодо принципів професійного навчання майбутніх митців.

М.Бойчук уявляв майбутню школу як таку, де навчання має здійснюватися через практику, у гуртовій праці по розмальовуванню церков, виготовленню іконостасів. Таким він бачив виховання майстрів відповідного профілю, захищених, як вважав М.Бойчук, від згубного впливу усього післявізантійського мистецтва. “Мої учні, — казав він, — колись будуть більшими за мене майстрами, бо не схибить їх жодна академія, та не забере половини життя даремне і чуже характерові моєї риси маньєристичне віртузування сучасного європейського мистецтва. Розпочату справу буду спроможний передавати своїм наступникам, які шораз більше будуть ставати досконалішими ремісниками”⁴.

До висловленого треба додати деяку поправку. Бойчук не відривався від сучасного мистецтва, глибоко дянуючи його досягнення. Під час навчання в Парижі він був під величезним впливом Гогена та Сезанна. По-сезаннівськи звучить його повчання зводити багатство форм в просторі до брилуватих — кулястої, кубічної, стіжкуваті та валькуваті.

Проте, під час перебування М.Бойчука у Львові питання про організацію ним навчального закладу впритул не розглядалося. Внаслідок першої світової війни та революційних подій він опинився у Києві, де 1917 року посів місце професора Української академії мистецтва і після встановлення жорстких кордонів між західними та східними областями

1 ЦДІА УРСР у Львові. — Ф. № 358, оп. 2, од. зб. 101, арк. 82.

2 ЦДІА УРСР у Львові. — Ф. № 358, оп. 1, од. зб. 122, арк. 184.

3 Фрески загинули разом із каплицею. Уявлення про них дають фотографія постаті пророка Іллі та ескізи репродукції (див.: Образотворче мистецтво. — К., 1990. — № 6. — С. 19–20).

4 ЦДІА УРСР у Львові. — Ф. № 358, оп. 2, од. зб. 101, арк. 94.